

Megszólításformák Vámos Miklós *Apák könyve* című regényében

Vácziné Takács Edit

Dolgozatomban Vámos Miklós *Apák könyve* című regényében előforduló megszólításformákat mutatom be és rendszerezem. Bár a megszólítások rendszerének vizsgálata már az 1970-es években a szociolingvisztika egyik jelentős kutatási területévé vált, jelen munkámban a megszólításokat kifejezetten névtani szempontból tanulmányozom. Vizsgálatom célja a beszédpartnert jelölő elemek változatainak, lehetséges típusainak bemutatása, valamint a regény szerzőjének közreműködésével a névadás folyamatának és indítékainak feltárása.

A megszólítás a társadalmi kapcsolatteremtés egyik nyelvi formája. Nem csak a magyar, de a nemzetközi szakirodalomban is több helyen olvashatjuk, hogy a régi korok megszólításformáinak tanulmányozására a szépirodalmi alkotások kitűnő lehetőséget nyújtanak. A Roger Brown és Albert Gilman nevéhez fűződő munka drámákból nyert adatokra is épít (1975: 382–388; vö. még Domonkosi 2002: 56), sőt egy kutatásukban az udvariassági nyelvhasználat teljességét vizsgálták négy Shakespeare-drámában. Paul Friedrichnek a 19. századi orosz megszólítónévmás-használat bemutatása teljes egészében irodalmi művek (Gogol, Dosztojevszkij, Lermontov, Tolsztoj, Gorkij) anyagára épül (vö. Domonkosi 2002: 56). A szépirodalom felhasználása korábban is jelen volt a megszólítások vizsgálatában, de mindig más módszerekkel gyűjtött adatokkal is kiegészítve, általában háttérinformációkkal szolgált a számszerű adatok értelmezéséhez (Domonkosi 2001: 91). Friedrich véleménye szerint a szépirodalom és azon belül is a realista regények azért különösen alkalmasak a megszólítások vizsgálatára, mert lehetővé teszik a használat dinamikájának, az egyes kapcsolatokon belüli változások és az implicit jelentések megfigyelését is (Domonkosi 2003: 112). Deme László a következőket írja: „Jó tükrözője az érintkezésformák

mindenkori értékének és értékváltozásának a mindenkori szépirodalom” (Deme–Grétsy–Wacha 1999: 62; vö. még Imre 2003: 231).

Domonkosi Ágnes hívja fel a figyelmet arra, hogy a megszólítások vizsgálatában hatékony módszernek számít a szépirodalmi művek szituációit vizsgáló tartalomelemzés is, mivel beavatkozásmentes, passzív eljárás, ezáltal képes kiküszöbölni a reflektáltság problémáját, a megfigyelés ellentmondásait (Domonkosi 2002: 56). A realiztikus szépirodalom nyelvviségéből következtethetünk a valós nyelvhasználat sajátosságaira is, Nyirkos István véleménye szerint „az író gyakran nem tesz mást – ebből a szempontból tekintve –, mint az ábrázolt kor, a beszélő vagy hallgató életkora, műveltsége, neme, a szituáció stb. szerint használja anyanyelve kódjait és alkódjait” (Nyirkos 1981: 25). A nyelvhasználat sajátosságait, a megszólítási szokásrendszert ez alapján alapvetően realiztikus, valóság-ábrázolásra törekvő művek alapján lehetne megbízhatóan bemutatni, a magyar irodalom azonban Szirák Péter szerint „a hatvanas évektől folyamatosan távolodott a [...] a közvetlen valóságleképező modellektől” (Szirák 1994: 24). A legújabb irodalom szociolingvisztikai dokumentumként való értelmezését egyes, a posztmodernre jellemzőnek tartott sajátosságok is megnehezítik, az 1990-es évek szépirodalmában olyan szövegvilág született meg, amelyben a valóság művészi átformálásának módja és mértéke nem kedvez a szociológiai, és így a szociolingvisztikai értelmezésnek sem (Veres 1979: 264). Az író oldaláról nézve a megszólítás az alakteremtés egyik lehetősége (Madarászné 2003: 254). Főként a felkiáltó, a felszólító és a kérdő mondatokba beépülő stiláris eszköz, amellyel az író érzéseinek magasabb fokát érzékeltetheti, ugyanakkor közvetlenebb hangot teremt, szemléletesebbé teszi a nyelvet. A megszólítást döntően befolyásolja a szereplők egymás közötti kapcsolata, a megszólított társadalmi rangja, foglalkozása, neme és életkora. Fontos szerepet játszik a megszólítások választásában a beszédshituáció formális, illetve informális jellege. A megszólításoknál a szinonimák használata, a fogalom jelentés-

mezőjébe tartozó szavak, a metonimikus vagy metaforikus említések hangulati vagy stílusbőbbletet jelentenek (Madarászné 2003: 257).

E dolgozatot készítvén mind emberi, mind névtani szempontból egyedülálló lehetőségem volt, beszélgethettem Vámos Miklós íróval a regényírás fontos módszeréről, az írói névadásról.¹ Az e témában íródott tanulmányok között nem találkoztam olyannal, amelyben magát az író-t kérdezték volna a nevekkel való konkrét írói céljairól, pl. hogy milyen szerepet szánt a neveknek a kompozícióban. Különböző szempontokat előtérbe helyezve azt vizsgálják (vizsgáltam én is Karinthy Frigyes regényeiben, novelláiban), hogy a különböző művekben hogyan szolgálják az ábrázolást, a mondanivalót a tulajdonnevek és egyéb megjelölések, azaz az adatok összegyűjtése, vizsgálata, rendszerezése által a hatásainak megállapítása, azok okai-nak keresése az egyik fő cél. Az írói névteremtés, az írói nevek kialakulása, megteremtésük motivációja nem volt még kutatási terület, mivel e módszerhez nélkülözhetetlen adatközlő maga az író. Témám választásakor fontos szempont volt, hogy személyes kommunikációra lehetőségem lehessen, azaz az író kortárs legyen. Vámos Miklós névadási szokásáról csak annyit tudtam, amit egy Mészöly Miklósról megemlékező írásában olvashattam, miszerint a telefonkönyvet lapozgatja névadás céljából (Vámos 2005). Nem tévedtem, mikor úgy gondoltam, ennél jóval többről van szó.

Az *Apák könyve* című regény 2000-ben jelent meg. A történet 1705-ben, a Rákóczi-szabadságharc korában veszi kezdetét, és az 1999. évi napfogyatkozás napjaiban zárul le, egy család tizenkét generációját követi nyomon. Több mint három évszázadon át ível a magyar Csillag (később Sternovszky, Berda-Stern, Stern) család története. Vámos Miklóst idézve nem családrege, ahogyan emlegetni szokták, hanem társadalmi regény. Az író szerint „a családrege az a jellegzetessége, hogy egy család több nemzedékét ábrázolja”. Itt viszont minden egyes fejezet csak a legidősebb fiú életét veszi szemügyre, megismerhetjük az elsőszülött korát,

¹ Ezúton is köszönöm neki ezt a lehetőséget.

körülményeit, gondolkodását, érzéseit. A tizenkét figura ráadásul a tizenkét asztrológiai jegy képviselője, vagyis nagyon különböző karakterek, így értelemszerűen az összes magyar férfit reprezentálja: „Valamennyi magyar apáról akartam regényt írni, ha már a sajátomról nem írhattam, hiszen túl hamar meghalt, s elvitte összes titkait.” Az 1700-as években kezdődő história nyelve valamelyest igazodik a cselekményhez, azaz fokozatosan változik, alakul, fiatalodik. Vámos mind a tizenkét fejezethez elolvasott vagy húsz könyvet, amelyek a regényidő éveiben jelentek meg, kijegyzetelte belőlük a kifejezéseket. A dialógusok korhűek, hiszen a párbeszédek akkor mondják, a többi szöveg a szükséghez képest „antikolt”. Kifejezéseivel, mondataival jelzi, hogy régmúlt időket elevenít föl, de nem ragaszkodik a több száz évvel ezelőtti magyar nyelvhez, még csak a száz évvel ezelőttihez sem, így nem válik nehezen olvashatóvá. Viszont a meghatározó gyakorisággal felbukkanó régi vagy tájnyelvi magyar szavak, germanizmusok, latin és jiddis kifejezések különleges atmoszférát teremtenek (Jakab 2001).

Kovalovszky Miklós szerint az írói névadás alapvető problémája az író tudatosságának mértéke, illetve az író ösztönössége, amely hősének elnevezéséhez vezet (Kovalovszky 1934). Vámos Miklóssal való beszélgetésem során e két fontos témát, a nevekkel való kapcsolatát, névadási módszerét is érintettük. Napjaink egyik legolvasottabb magyar írója egyetért azzal, hogy a névvel való jellemzés az írói jellemzés legtömörebb módjának tekinthető. „A jó név szimbólum, a névnek van egy furcsa varázsa” – mondta. A nevekkel való kapcsolatának különös oka van. Mint megtudtam, ő se a családnevét nem szerette, se a keresztnévét: „Én meg vagyok verve a nevekkel, mert egyetlen nevem sem ízesült. Vámos: benne a susogó hang egy nemszeretem foglalkozás árnyékában. A Miklós azért nem ízesült, mert én eredetileg Tibor vagyok, viszont Tibor az apám volt számomra, nem én. Otthon, hogy megkülönböztessenek, Öcsinek szólítottak, amit kiváltképp utáltam.” Amikor 18 éves korában az *Új Írás* akkori főszerkesztője, Jovánovics Miklós – aki lehozta az első novelláját –

megkérdezte, ragaszkodik-e a Vámos Tibor névhez (az akadémikus Vámos Tibor gyakran írt a lapba), nemet mondott. A főszerkesztő keresztneve miatt választotta a Miklóst, viccből. „Így aztán nincs nevem. Emiatt íméleimet úgy szoktam aláírni, hogy VM, ezt a VM-et valahogy el tudtam fogadni. Gondolom, hogy mivel ilyen furán alakultak a saját neveim, mivel ilyen kapcsolatban vagyok velük, ezért foglalkozom olyan sokat a neveikkel. Nagyon fontosak nekem” – vallja.

Hogy mindez az írói névadás módszerében miként mutatkozik meg? Regényeiben a névadást az ő szavaival élve „eszelős műgonddal” kezeli. Minden esetben van egy előzetes terve, hogy kit hogy hívnak majd, de pontosan tudja, hogy menetközben e nevek megváltoznak. Nála a regényírás első lépése a mondanivaló, majd a figurák meg- és kitalálása, számára ezek fontosabbak, mint a cselekmény. Az *Apák könyve* című regény tizenkét fejezetében tizenkétszer kellett a figurákkal és neveikkel „megküzdeni”. Az írói módszer vallomásáról a továbbiakban Vámos Miklós szavait idézem: „Ha megvan egy figura, elkezdem szabadon engedni, az elején azt csinál az ember, amit akar, legyen csillagász, katona, gátlásos, alacsony stb., de ha elkezdek bizonyos téglákat lerakni, akkor már nem hozhatok több döntést, csak mehetek a hősöm után. És akkor hirtelen kiderül, hogy ő milyen, és soha nem olyan, mint először gondoltam, mert fölvesz magára ezt-azt, amazt. Ekkor jön a névadás per kettő, megnézem, jó név-e az, amit adtam neki. Van, hogy igen, van, hogy nem. Az *Apák könyvében* is a figurák felét átkereszteltem. Egy epizodista kevésbé változik ekkorát, ott inkább 70%, ami maradhatott. Külön írtam a fejezeteket, a végén persze voltak azonosságok, ha az epizodistát ugyanúgy hívják itt-ott, az nem jó. Néztem, hogy melyikhez tapadt hozzá jobban, annak maradt. Így adom én a neveket, mindegyik név beszélőnév is egy kicsit, aki Konrád, az számomra olyan konrádos.”

Ahogy már említettem, Vámos minden fejezethez elolvasott több korabeli könyvet, például Bethlen Gábor önéletírását, Pázmány Péter összes műveit, Móricz-regényeket. A könyvben minden tény, rengeteg hite-

les (vagy hitelesnek vélhető) adatot gyűjtött e forrásokból. Így óriási, korhű névanyagot találunk a regényben, a megszólításokat is utólag e források alapján javította át. A keresztnévek egy egészen különös ötlet folytán választódtak, mivel az elsőszülöttek a tizenkét asztrológiai jegy képviselői, a Kos csillagképben született szereplő keresztnévének kezdőbetűje K betű lett, a Bika B, az Ikrek I és így tovább. Ez nagy kötöttség volt. Egyéb fontos szempontok is érvényesültek a főszereplők névadásában, hiszen például Mendelre azért eshetett a választás, mert a valóságban így hívták az író dédapját.

Mivel a regény fejezetei eltérő történelmi időben játszódnak, a névanyagot fejezetenként gyűjtöttem ki, és így is dolgoztam fel, csak a több fejezetben is megszólított (pl. férfiak gyermekként, majd apaként, nagyapaként) személyek vizsgálatánál összesítettem az adatokat. Kigyűjtöttem a (ragjától megfosztott) megszólításokat, feltüntetve, ki a megszólított és ki a megszólító, hiszen a kommunikációs háló csak ezen információk ismeretében elemezhető.

A regényben előforduló 248 megszólítás csoportosításánál, ahogyan Madarászné (2003) is, a névformát veszem alapul. Az elsődleges szempont a személynevek összetevői (családnév, keresztnév), majd ezután a kiegészítő elemek voltak. A formai csoportosításnál külön vizsgáltam a köznévi jelölővel való megszólításokat, elemzésükkor figyelembe vettem, hogy milyen jelentéselemet tartalmaz: nemre, rokonságra, foglalkozásra, társadalmi állapotra vagy rangra stb. utaló. E felosztásnál hasznos volt számomra Ladó János csoportosítása (1958). A nyelvi adat mögé írtam, a fejezetben hányszor fordul elő változatlan formában (ha csak egyszer, ezt nem jelöltem), majd zárójelben általánosságban feltüntettem, ki kit szólít így (ha a megszólított egyértelmű, akkor csak a megszólítót). Végül az előfordulási helyet, a fejezet számát jelöltem. Elemzésemben az Ab Ovo kiadásában 2000-ben megjelent kötet szövegét vettem alapul, erre hivatkozom (AK).

A megszólítások 0,8%-as teljes név, 4,43%-a családnév, 24,19%-a keresztnév, 52,41%-a köznévi jelölő, 9,67%-a névmás, 8,46%-a egyéb. A keresztnévvel való megszólítások több mint fele (53,33%) becézett keresztnév, 30%-a kiegészítővel van ellátva. A köznévi jelölővel való megszólítások jelentéstani felosztása alapján 23,07%-a nemre, 50%-a rokonságra, 4,61%-a foglalkozásra, 6,92%-a társadalmi állapotra vagy rangra, 5,38%-a életkorra utal és 10%-a kedveskedést, értékítéletet fejez ki. A rokonságra utaló köznévi jelölővel való megszólítások jelenős része, 66,15%-a szülőre vagy nagyszülőre utal.

I. Teljes név: 0,8%, a nyelvi adatok száma 2

Stern Richard 2 (4.) (férfi)

II. Családnév: 4,43%, a nyelvi adatok száma 11

Czuczor uram (férfi) (1.), *Sternovszky uram* (férfi) (2.), *Haller* (férfi főnök) (2.), *Farkas* (férfi főnök) (2.), *te ostoba! te Stern!!!* (alispán) (3.), *Stern uram* (rabbi) (3.), *Weißberger uram* (3.), *Sztörn uram* 2 (francia férfi) (4.), *Stern úr* (fogadós) (6.), *Berda uram* (após vejnek) (7.)

Az 1700-as évek második felében az idősödő Stern Istvánt le kellett fogni, mert mikor érvénytelenített iratokat vetettek a tűzre, őrjöngve ordította: *Könyvet, papirost tűzbe nem szabad!!!* (AK 87) Azokban a pillanatokban látott korábban könyveket lángolni, mikor zsidó családját oktanul lemészárolták. A külvilág véleménye akkor válik egyértelművé, mikor az alispán szájából káromlásként sújt le a Stern név: „*Maradj már békén, te ostoba! te Stern!!!*” (AK 87) Az alispán a botrányos jelenet kezdetén még keresztnévén szólította őt. Stern István ezután visszavonultan, némán élte hátralévő életét.

A 18. század közepén a családnévhez kapcsolt *uram* megszólítás távolságtartónak tűnhetett, bizonyíték erre az alábbi párbeszéd vő és após között, azaz Berda-Stern Mendel és Pohl Leopold között, amelyben a vő ajánlja e megszólítás helyett a keresztnévét vagy felvett családnévét.

„Látom, kiválón sophisticated ember, Berda uram.

–Mendel. Vagy Berda-Stern.

Megitta a pertut a vejével.” (AK 216)

Több évvel később egy levelében *vőm uram*-ként szólítja Pohl Leopold vejét.

III. Keresztnév: 24,19%, a nyelvi adatok száma 60

1. Keresztnév magában: 38,33%, a nyelvi adatok száma 23

Wilhelm 2 (idős férfi fiataalt) (1.,2.), *Zsuzsánna* (apa lányát) (1.), *Kornél* (nagyapapa unokáját) (1.), *Janka* (férj feleségét) (2.), *Emil* (feleség férjét) (2.), *János* (alispán hajdút) (3.), *István* (alispán férfit) (3.), *Risár* (egyetemi tanár férfit) (4.), *Marquise* (férfi volt feleségét) (4.), *Richard* 4 (férfi) (4., 5.), *Otto* (férfi) (5.), *Elsám* (férj feleségét) (8.), *Sándor* (feleség férjét) (8.), *Ilona* (férj feleségét) (8.), *Nándor* (férj feleségét) (9.), *Henryk* (nagy mama) (12.), *Henryk* (férfi) (12.), *Jeff* (férfi) (12.), *Mária* (férfi) (12.)

A jelenleg megszokottól eltérő írásmódja miatt emelem ki a *Zsuzsánna* megszólítást. Zsuzsánna története a Biblia Dániel-könyvében olvasható. Zsuzsánna a nagy melegben fürdéshez készülődött, mikor két idős férfi megpróbálta elcsábítani őt, majd amikor a nő kiáltozni kezdett, a vének az asszonyt házasságtöréssel vádolták. Az *Apák könyve* első fejezetében a barlangba menekülésük második estéjén Csillag Kornél édesanyja, Zsuzsánna bőre kisebesedett. Kiszökött a szabadba, leereszkedett a patakhoz, hogy abban megfürödjék, mikor marcona férfiak támadtak rá, megbecstelenítették, megölték. Ő nem kiálthatott, ahogyan a bibliai Zsuzsánna, *„amúgy sem lett volna értelme”* (AK 21), neki nem tudott volna segíteni senki.

2. Keresztnév kiegészítővel: 8,33%, a nyelvi adatok száma 5

kedves Tituszom (férfi férfit) (2.), *Borbála nyanya* (nagy mamáját) (4.), *kedves Sándor* (levélben feleség férjét) (8.), *édes Henryk*

(nagy mama unokáját, levélben) (12.), *kicsi Henryk* (nagy mama levélben unokáját) (12.)

3. Becézett keresztnév: 31,66%, a nyelvi adatok száma 19

Zsiga (férfi) (1.), *Kata* (apja) (2.), *Kata* (férj feleségét) (2.), *Jánoska* (anya fiát) (3.), *Szilárdka* (színésznő férfit) (6.), *Mendi* 2 (feleség férjét) (8.), *Mendikém* (húg bátyját) (8.), *Ilonkám* (férj feleségét) (8.), *Károlyka* (nagynéni) (9.), *Andorka* (nagynéni) (9.), *Nándorkám* (feleség férjét) (9.), *Vilike* 4 (anyja) (11.), *Vilcsikém* 3 (anyja) (11.)

4. Becézett keresztnév kiegészítővel: 21,66%, a nyelvi adatok száma 13

Kata asszony (orvos) (2.), *Miska bácsi* (fiatal férfi idősebbet) (8.), *édes Vilcsikém* 10 (anyja) (11.), *édes drága Vilcsikém* (anyja) (11.)

IV. Köznévi jelölő: 52,41%, a nyelvi adatok száma 130

1. Nemre utaló megszólításformák: 23,07%, a nyelvi adatok száma 30

nagy jó uram (férfi kasznárt) (1.), *az én nagy jó uram* (feleség férjét) (1.), *nagy jó uramnak* (férfi idősebb férfit) (1.), *az úr* 2 (férfi) (2.), *az urak* (férfi) (2.), *tekintetes asszonyom* (férfi) (2.), *uraságod* 2 (férfi) (2.), *az úr* 2 (férfi főnökét) (2.), *Herr...* (3.), *uraságod* (férfi apósát) (3.), *az úr* (férfi) (3.), *tisztelt úr* (francia férfi) (4.), *uram* (nő) (4.), *az úr* (fogadás) (5.), *nagy jó uram* (prostituált férfit) (5.), *úrficska* (idős nő fiatal fiút) (6.), *az úr* (fogadás vendéget) (6.), *Monseigneur* (nő Marseilles-ben férfit) (7.), *nagy jó uram* (inas urát) (7.), *Berda-Stern Hanna Úrhölgy* (levélben) (8.), *asszonyom* (pincér) (8.), *az úrfi* (8.), *Madame* (orvos) (8.), *az úr* (szakácsnő urát) (9.), *tisztelt hölgyem* 2 (lány nőt) (11.), *hölgyem* (férfi nőt) (12.)

2. Rokonságra utaló megszólításformák: 50%, a nyelvi adatok száma: 65

a) Szülőre, nagyszülőre utaló: a nyelvi adatok száma 43

Vati (lány), *nagyapa* 2 (1.), *nagyapám uram* 6 (1.), *édes mamuka* (1.), *édsanya* 2 (2.), *édsanyám* (2.), *édes apám* (lány) (2.), *apám uram* (lány) (3.), *anyám* 2 (3.), *papácska* 2 (4.), *apám uram* (5.), *apa* (5.), *apám* 2 (5.), *anyám* (lány) (6.), *apám* 2 (9.), *anyám, édesanyám* (férfi) (9.), *papa* (fiú) (11.), *kedves papa-papa-kedves édesapám-drága apa-apám-apa-apa-apa-apukám-édesapa-apuska-apa* (11.), *apu* (6 éves fiú) (11.), *anya* 7 (11.), *mama* (fiú) (11.), *Grammy* (nagymamát levélben) (12.), *Grammy* 2 (12.), *kedves Grammy* (levélben) (12.), *papa* (kisfiú apját) (12.)

A szülők megszólításánál igen feltűnő, hogy nem találkozunk az *édesanyám-édesapám* megszólításokkal, azaz csak kettő esetben. Mint kiderült, ez szándékos, a kettő közül az egyik is csak véletlenül maradt a szövegben. Ugyanis bár nem szerepelnek e megszólítások a regényben, de szerepeltek. 2000-ben Vámos Miklós és Esterházy Péter egyszerre lettek kész új nagyregényükkel, mégis Esterházyé jó fél évvel korábban jelent meg. A *Harmonia caelestis* Vámos szavaival élve „végig azzal hülyéskedik, hogy édesapám..., édesanyám..., és én ezért még a megjelenés előtt az *Apák könyvéből* kihúztam. Ez nem egy irodalmi szempont, de tény.” Az Esterházy-regényben valóban az *édesapám* köznévvé válik az egyetlen érvényes, szimbolikus tulajdonnévvé (Bombitz 2001). A könyv egyik főhőse, legtöbb mondatának az alanya *édesapám* (ritkábban *édesanyám*), az *édesapám* így egy gyűjtőnév, amely sokszor még csak nem is személyeket jelöl: hol veréb, hol két benzinkút-rabló, hol a 19. és a 20. század embere (Bojtár 2001: 59.). Az egyetlen alkalom, ahol véleményem szerint nem lehetett, sőt nem volt szabad más megszólításra kicserélni az *édesanyám* alakot, a 9. fejezetben található: *Anyám, édesanyám!* – Fleisch

Tivadar kiált így fel, amikor Csillag Nándorral együtt a koncentrációs tábor zuhanyrózsái alatt haláltusájukat vívják (AK 304).

Csillag Vilmos leveleket ír apjához egy spirálfüzetbe, a szöveg megalakítását kísérő gondolatok, hezitálások is jelölve vannak (eltérő betűtípussal). Mikor apja, Csillag Balázs már meghalt, Vilmos akkor sem hagyja abba az írást. E levelekben a legtöbb hezitálás a megszólítások terén található: *kedves papa, papa, kedves édesapám, drága apa, apám, apukám, édesapa, apuska, apa* (AK 358 –362). Nem talál megfelelő hangot apjával, nem alakulhatott ki közte és munkaszolgálatot, háborút túlélő apja között semmilyen kapcsolat, ezért megszólítani is képtelen őt. Színdarabba való monológban keresi a megfelelő szavakat, próbálgatja őket. „Keresgeti a megfelelő megszólítást, de egyszerűen nem talál rá. Azt akartam kifejezni, hogy ez az ember nem találja se az apját, se azt, hogy hogy kell szólítani, se azt, hogy mit lehet kezdeni ezzel az emlékkel” – mondta az író.

Az amerikában felnőtt Henryk *Grammy*-nek szólítja a nagymamáját, regénybeli magyarázat szerint a Grammy-díj nyomán. Vámos szerint így hívják az angolok a nagymamát, s ha egy amerikai ezt a nevet hallja, nem teljesen idegen számára. Valóban a *grandmamma, grandma, granny* angol szó jelentése a *nagyi, nagyanyó* szó, tehát egy betű különbséggel *Grammy*, amit hallásra nem nehéz összetéveszteni.

b) Házastársra utaló: a nyelvi adatok száma 8

uram 2 (feleség férjét) (2.), *én édes uram* (feleség férjét) (2.), *édes uram* (feleség férjét) (2.), *Monseigneur* 2 (feleség férjét) (4.), *Mademoiselle* (férj feleségét) (4.), *az én uramat* (feleség férjét) (7.)

A regény főszereplői és házastársai nyelvi kommunikációjának elemzésével nincs mód a személyes kapcsolatok feltárására, elsősorban a kevés nyelvi adat miatt. Ladó János kutatása szerint 1945 előtt a nők a férfiakat vezetéknévükön szólították, és nem urazták (Ladó 1959: 26), a regény nyelvi adatai között erre nem találtam példát. Főként birtokos személyje-

les becézések (*kedvesem, kincsem, drágám, szívem*) és keresztnevekkel való megszólítások fordulnak elő. Az idő előrehaladtával a magázó jellegű *férjem uram, uram* megszólításokat felváltják a becézett keresztnévvel való megszólítások: *Nándorkám, Balázska*. Csillag Sándor feleségét első fia születése után következetesen *Ilonkának* szólítja. Becézi, félti, óvja, mint egy gyermeket. Mikor Ilona rájön, hogy férje a nővérével megcsalta, levelet ír férjének, melyet *Ilona*-ként ír alá. Tudatos írói fogás volt ez, óriási különbség Vámos Miklós szerint, hogy egy levelet olyan becézett formában írunk-e alá, ahogyan a címzett bennünket szólít, vagy távolságot teremtve közöttünk más néven.

c) Egyéb rokonra utaló: a nyelvi adatok száma 14

férjem uram (1.), *fiam* (anya) (2.), *fiam* (apja) (4.), *fiam* (apja) (5.), *fiacskám* (anya) (6.), *ecsém* (férfi rokon férfit) (7.), *hugi* (báty hógát) (7.), *vőm uram* (férfi) (7.), *véreim* (férfi rokonait) (7.), *sógorasszonyka* (férfi nőt) (8.), *fiam* (anya) (9.), *fiam* 3 (apa) (11.)

A gyermekek megszólításának vizsgálata e műben igen tanulságos. E típusban az érzelmileg motivált megszólítások sokasága szerepel, összesen 38 megszólítás vonatkozik gyermekekre, megszólítójuk szülő vagy nagyszülő, 24-szer keresztnévvel (*Zsuzsánna, Kornél, Henryk, édes Henryk, kicsi Henryk, Jánoska, Vilike, Vilcsikém, édes Vilcsikém, édes drága Vilcsikém*), nyolcszor a *fiam, fiacskám* birtokosjeles köznévvvel, hatszor köznévi jelölővel (*Liebchen, álumszuszék, bűdös kölkek, te mihaszna, balga lélek, te anyaszomorító barom*), ebből egy több megszólítotttra vonatkozik. Apa vagy nagyapa szólítja meg fiát vagy fiú unokáját 8 esetben, apa szólítja meg lányát 3 esetben és anya vagy nagymama szólítja meg fiát vagy fiú unokáját 27 esetben.

Feltűnő, hogy a gyermekek megszólításának jelentős százalékát képezi Csillag Vilmos megszólítása: *Vilike, Vilcsikém, édes Vilcsikém, édes drága Vilcsikém*. Az összes gyermekre utaló megszólítás majdnem fele,

47,36 %-a utal Vilmosra. Az édesanyja szólítja így. Mikor Vilmos feleségének mesél anyjáról, és őt idézi, hogy mit mondana bizonyos dologról, akkor is e megszólítással él: „*Ugyan, édes Vilcsikém...*” (AK 381). Még gondolatban is elképzelhetetlen számára, hogy az édesanyja ne ezzel a túlbecéző megszólítással szóljon hozzá. Próbáltam magyarázatot kapni erről az írótól, ő maga hiába kérte többször is, az ő édesanyja sem tudott mást mondani neki, mint hogy: *édes Öcsikém. Anya csak egy van* című, édesanyjáról írott könyvében a regénybeli fia megszólítása *Lacikám*. Vámos Miklóst idézem: „Ez a becézés benne van a fülemben. Ennek az alapélményemnek talán annyi a jelentősége, hogy ha a regényemben az érzelmek kicsit fölparázslanak, akkor ezzel akarom jelezni. De ez 50%-ban ösztönös, ennyire nem tudatos az írás.” Tehát az tudatos, hogy *Vilcsike* lesz a megszólítás, de hogy milyen sodrása lesz a párbeszédnek, melyben szerepel, az már nem. Magyarázatul mindenképp fontos információ, hogy ez az a fejezet, mely az író korában játszódik, és ahol a legtöbb önéletrajzi elemmel találkozunk.

Minősítő megszólítások is jellemzik a gyermekkel való kapcsolattartást. Ezek a megszólítások általában valamilyen tulajdonságot emelnek szólító szerepbe: *álomszuszék*, Farkas Kata már anyaként arra emlékszik vissza, hogy reggelente így ébresztgette őt édesapja. Más tulajdonságok kifejezése értékítéletet kifejező, értelmezős szerkezetben fordul elő: *te mihaszna, te anyaszomorító barom*. Szilárdot édesanyja *balga lélek*-ként szólítja meg, mikor egy színdarabból vett idézettel reagál fia kérdésére: „*Balga lélek, örvendj, ne sírdogálj, most már a szerencse mosolyg reánk, szívemben a tört ne forgasd tovább!*” (AK 189)

3. Foglalkozásra utaló megszólításformák: 4,61%, a nyelvi adatok száma 6

officér uram (férfi) (1.), *doktor úr* (nő) (1.), *hutamester uram* (férfi) (2.), *jegyző úr* (orvos) (6.), *te jegyző* (feleség férjét) (6.), *a tanár úr* (diák) (11.)

4. Társadalmi állapotra vagy rangra utaló megszólításformák:

6,92%: a nyelvi adatok száma 9

maestro (gróf zenemestert) (2.), *gróf úr* 3 (férfi) (2.), *Rebbe* (zsidó férfi rabbit) (3.), *Rabbi* (3.), *nagytiszteletű uram* (férfi kálvinista papot) (3.), *Domine* (férfi plébánost) (4.), *Csillag elvt... úr* (ügyintéző) (11.)

Csillag Vilmos 1974-ben disszidál Amerikába, és csak 1982-ben tér haza. A magyar nagykövetség ügyintézőnője *Csillag elvt... úr*-ként szólítja. Az *elvtárs* megszólítás ritkulása már az 1980-as évektől megfigyelhető volt (vö.: Domonkosi 2002: 135). A polgári visszarendeződés folyamatában az *úr* általános társjelölő szerepű megszólító utótag sok többbelemű megszólításban egyszerűen átvette az elvtárs szerepét (Deme–Grétsy–Wacha 1999: 342). E szerepátvétel szokatlanságát jellemzi a fenti megszólítás sutasága.

5. Életkorra utaló megszólításformák: 5,38%, adatok száma 7

fiam (férfi fiatalabb férfit) (1.), *lyányom* (bába nőt) (6.), *fiacskám* (színi direktor a mindenest) (6.), *fiam* (férfi rokon férfit) (7.), *fiam* (tanár tanulót) (11.), *öregem* (férfi férfit) (12.), *öregfiú* (férfi férfit) (12.)

6. Kedveskedést, értékítéletet kifejező megszólítások: 10%, a nyelvi adatok száma 13

Liebchen (apa lányát) (1.), *kedvesem* (feleség férjét) (2.), *drágaságom* (férj feleségét) (2.), *álomszuszék* (apa lányát) (2.), *kincsem* (férj feleségét) (3.), *büdös kölkek* (apa fiait) (5.), *te mihaszna* (apa fiát) (5.), *balga lélek* (anya fiát) (6.), *te anyaszomorító barom* (mostohaapa fiát) (6.), *drágám* (férj feleségét) (7.), *te ostoba* (nagynéni unokaöccsét) (8.), *barátom* (férfi férfit) (8.), *faszfej* (színesbőrű férfi férfit USA-ban) (11.)

V. Névadások: 9,67%, a nyelvi adatok száma 24

a) Egyes szám 2. személyű személyes névmás: adatok száma 15

te (férfi gyereket) (1.), *te* (férj feleségét) (2.), *te* (feleség férjét) (6.), *te* (rokon férfi férfit) (7.), *te* (férfi fiatalabb férfit) (9.), *te* (fiú apját) (11.), *te* (anya fiát) (11.), *te* 3 (unoka levélben nagymamát) (12.), *te* (férfi nőt) (12.), *te* (lány fiút) (12.), *te* 2 (fiú lányt) (12.), *te* (fiú apját) (12.)

b) Megszólító névmás: a nyelvi adatok száma 2

maga (ügyintéző férfit) (11.), *maga* (idős falusi asszony férfit) (12.)

c) Személynévmásszerű megszólításformák: adatok száma 7

kéd (férfi idősebb férfit) (1.), *kigyelmetek* (férfi férfiakat) (2.), *kegyelmetek* (férfi férfiakat) (2.), *kegyelmed* (férfi férfit) (2.), *kegyed* (férj feleségét) (2.), *kegyed* (nő férfit) (2.), *a kegyed* (férfi idősebb férfit) (3.)

VI. Egyéb: 8,46%, a nyelvi adatok száma 21

Fülei-Szántó Endre szerint a megszólítás speciális eseteként tarthatjuk számon a nem személyközi kommunikációban érvényesülő vokatívuszokat (Fülei-Szántó 1994: 14), a közlés címzettje a kommunikációs partneren kívül ugyanis lehet Isten, állat, megszemélyesített fogalom (vö.: Domonkosi 2002: 8).

a) Istent, Szűz Máriát, Jézust megszólító: a nyelvi adatok száma 12, ebből csak 3-at mond férfi.

Uram Isten (férfi) (1.), *Úristen* (nő) (1.), *Szent habakukk!* (férfi) (1.), *Uramisten* (nő) (2.), *Szűzanyám* (férfi) (2.), *Istenem* 2 (nő) (2.), *Mon Dieu* (férfi) (4.), *Istenem, ó istenem* (nő) (8.), *Jézus!* (nő) (11.), *Istenem, istenem!* (nő) (11.), *Jesszusom* (nő) (12.)

b) Állatot megszólító: a nyelvi adatok száma 4

Málé (férfi) (1.), *Bundi* 3 (10.)

c) Megszemélyesített fogalmat megszólító: a nyelvi adatok száma 1

Huszedik század (férfi) (8.)

d) Egyéb figyelemfelhívó, kapcsolatfelvételt célzó nyelvi elem:

a nyelvi adatok száma 4

Hé! (3.), *Tessék mondani* (12.), *Rídi, Pájáccsó!* (9.), *Kacagj, bajazzó!* (9.)

Olyan megszólításra való utalásokkal is találkozunk a regényszövegben, amelyek valós megszólításokként nem szerepelnek a regényben, de információs jellegük miatt érdemes róluk szót ejteni.

Több elsőszülött gyermekkori becézésére találunk utalást a narrációban. Például *Ugrifüles*, *Tökmag*, *Cingárszky*. Vámos Miklós elmondása szerint ezek természetesen nem korhűek, úgy érezte, a családi becenév olyan, amilyen. Nem ő találta őket ki, gyerekkorában hallotta őket valahol. A család mint szoros kapcsolathálózatú kiscsoport valóban sajátos, önálló szlenget is teremthet (Kis 1997: 247).

Berda Szilárd gyermekkorát egy tenger menti falucskában töltötte, a nagyanyja gondjaira bízva. Bábkának hívta anyai nagyanyját. A regényben nem egyértelmű, melyik országban éltek, milyen származású az anya, a *Bábka* (6.) több szláv nyelven is *nagyi*-t jelent, a *bábuska* becézése. Vámos Miklós elmondása szerint csak azt szerette volna ezzel jelezni, hogy ők nem magyarok, ők idegenek.

Stern István vásároló cigányoktól egy apró termetű, *Aster* (3.) nevű majmot vett fiának, névrokonai szeretettel fogadták, *Asztikám*-nak, azaz *csillagom*-nak szólították, a birtokos személyjellel ellátott forma is a közöttük lévő kapcsolatra utal.

Berda-Stern Mendel húga Hanna, akit ő a regény szerint egy gyermekkori nyelvbotlás következtében *Hami*-nak (7.) szólított. Az író valójában ismert egy ember, akinek *Hami* volt a beceneve.

Csillag Balázs *Marcsillá*-nak (10.) szólította feleségét, olykor *Marcsillagom*-nak. Vámos Miklós egy volt titkárnőjét hívta játékosan e neveken.

Csillag Sándor sógornőjének keresztnéve Antónia, a férfi gyermekei második anyjukat imádták benne, *Toncsi*-nak (8.) szólították. A „toncsizás”

testvérére és férjére is átragadt. Hogy honnan ered e becenév? Megszokott kutatási körülmények között nem tulajdonítanánk e kérdésnek nagy jelentőséget, hisz az *Antónia* egyik szokásos becézése. Jelen esetben kiderül, hogy az író személyes magyarázata milyen érdekes és hasznos lehet. Vámos Miklós gimnáziumi évfolyamtársának volt egy Toncsi nevű teknősbékája, akiről egy beszélgetésük során kiderült, valójában nem is Toncsi, hanem Antónia. És hogy miért éppen e regénybeli Antónia kapta e becenevet? Mert a Toncsi név kétértelmű, lehetne akár az Antal becézése is, tehát kicsit fiús, ahogyan ez a női figura is fiús alkat. Vámos kedveli az ilyen típusú úgynevezett határnevekkel való névadást, hiszen a jellemek ábrázolásához kitűnően fel lehet használni. Ha például egy kölyökfigurás, fiús nőről ír, célszerűnek tartja Gabinak elnevezni, szerinte ennek senki emberfia nem gondol utána, de rettentő hatásos. E témával kapcsolatban mondta ki Vámos Miklós azt a mondatot, mely akár dolgozatom mottójául is szolgálhat: „Én a nevekben nagyon tudatos vagyok, sok mindenben nem, de a nevek őrült fontosak!”

Az írói névadás területén végzett munkámban a szerző névválasztását befolyásoló egyéni és szociokulturális háttérrel is figyelembe vettem. A regény nyelvi anyagának egy behatárolt szeletét vizsgáltam a megszólítás fajtái mint a szövegformálás eszköze szempontjából. Kutatási tapasztaltom alapján nem látok arra magyarázatot, hogy az írói névadással foglalkozó munkák miért nem foglalkoznak gyakrabban a megszólítások rendszerével. E szempont a regény szereplői közti kommunikációs viszonyt, így egymáshoz való – elsősorban érzelmi – hozzáállásukat tárja fel. Munkám legnagyobb eredményének azt tartom, hogy az írói névadás kutatásába bevontam magát a szerzőt. Ezzel értékes, egyedülálló ismereteket szereztem a névválasztás folyamatáról, a művészi ösztönösség és a nagymértékű tudatosság különleges egyvelegéről.

Irodalom

- Bojtár Endre 2001. Esterházy Péter: *Harmonia Caelestis*. 2000 5: 56–64.
- Bombitz Attila 2001. *Akiről tudunk, akit sohase láttunk. Esterházy Péter: Harmonia Caelestis*.
<http://www.forrasfolyoirat.hu/0105/bombitz.html>
- Brown, Roger – Gilman, Albert 1975. A hatalom és a szolidaritás névmásai. In: Pap Mária – Szépe György (szerk.): *Társadalom és nyelv. Szociolingvisztikai írások*. Budapest: Gondolat Kiadó. 359–388.
- Deme László – Grétsy László – Wacha Imre (szerk.) 1999. *Nyelvi illetan*. Budapest: Szemimpex Kiadó.
- Domonkosi Ágnes 2001. A megszólítás vizsgálatának módszerei és eredményei a nemzetközi nyelvtudományban. *MNyj.* 39. 87–102.
- Domonkosi Ágnes 2002. *Megszólítások és beszédpartnerre utaló elemek nyelvhasználatunkban*. Debrecen: A Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetének Kiadványai 79.
- Domonkosi Ágnes 2003. A változatok szerepe a megszólítások használatában. *MNyj.* 41. 109–16.
- Imre Rubenné 2003. *Megszólításformák Móricz Zsigmond „A fáklya” című regényében*. Debrecen: A Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetének Kiadványai 41. 231–9.
- Jakab Judit 2001. Vámos Miklós: *Apák könyve*. Könyvajánló-féleség. *Poligráf* 10. <http://www.poli.hu/poli/iskelet/poligraf/archiv.htm>
- Kis Tamás 1997. Szempontok és adalékok a magyar szleng kutatásához. In: Kis Tamás (szerk.): *A szlengkutatás útjai és lehetőségei*. Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó. 237–93.
- Kovalovszky Miklós 1934. *Az irodalmi névadás*. *MNyTK* 34.
- Ladó János 1958. Köszönés és megszólítás napjainkban. *Magyar Nyelvőr*. 82. 422–430.; 1959: 23–26.
- Madarászné Marossy Ágnes 2003. „Az Isten milyen néven lökte a világra?” In: Fercsik Erzsébet (szerk.): *A nevekről. A névtan oktatása és kutatása az ELTE Tanárképző Főiskolai Kar Magyar Nyelvtudományi Tanszékén. 1984–2003*. Budapest: Krónika Nova. 253–68.
- Nyirkos István 1981. Irodalmi nyelv – köznyelv – népnyelv. *MNyj.* 19–30.
- Szirák Péter 1994. Folytonosság és változás a 80-as évek magyar prózájában. In: Károlyi Csaba (szerk.): *Csipesszel a lángot. Tanulmányok a legújabb magyar irodalomról*. Budapest: Nappali Ház Alapítvány. 23–32.
- Vámos Miklós 2005. *Hogy volt. Csak a végtelenben. Élet és Irodalom* 17.
- Veres András 1979. *Mű, érték, műérték*. Budapest: Magvető Kiadó.

Summary

Forms of addressing in the Book of Fathers by Miklós Vámos

My research on name choice by writers included the investigation and categorization of forms of addressing found in the Book of Fathers by Miklós Vámos. The aim of my work was to uncover the possible types and the variations of phrases used for addressing the partner of communication, and to explore the process and reasons behind name choice by novel authors. The individual and socio-cultural background of the author was also among the factors under investigation. The research on the system of addressing allowed the understanding of the communication relationship between characters and their attitude towards each other, in particular their emotional attitude. The greatest achievement of my research in my opinion was to involve the writer himself, through which I gathered invaluable, special knowledge about the process of name choice and the complexity and miscellany of artistic intuition and a high-level of consciousness.